

The Legal Regime of the Caspian Sea, Past, Present and the Future: From the Position of State Succession to the Conclusion of the 2018 Aktau Convention (Part two: Conclusion of the Aktau Convention)

*Seyed Jamal Seifi*¹

1. Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Email: sjs.seifi@gmail.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2022.395081.2010

Received:
18 January 2022

Accepted:
10 April 2022

Published:
22 August 2022

A B S T R A C T

Participation in the drafting of the Aktau Convention, and especially its signature by the Government of the Islamic Republic of Iran, while implicitly acknowledging the weakness of the position of “common and equal legal regime”, is a realistic move in terms of international law and relations.

The Aktau Convention has partly adopted the concepts of the International Law of the Sea in regulating the legal regime of the Caspian Sea, including the concepts of territorial waters, fishing area and the baseline, but at the same time has its own innovations and characteristics in other areas, such as a dual regime governing surface waters and the division of the seabed. There are also unresolved issues and potential for disagreement.

The Interpretive Declaration issued by the

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

then-Iranian Foreign Minister, issued on the occasion of the signing of the Convention on the Legal Regime of the Caspian Sea, which stated, "the Islamic Republic of Iran recalls and notes the relevant provisions of the 1921 Agreement, as well as the 1940 Agreement on Trade and Navigation between Iran and the Soviet Union", raises the following questions: Is the move in reminding the treaties of 1921 and 1940 inconsistent with the signing of the Aktau Convention? Will the Iranian government ratify the Aktau Convention in the near future? Will the Iranian government not immediately be in the position of proclaiming and using the 15-mile territorial waters and the 10-mile fishing area?

Keywords: Caspian Sea, Aktau Convention, Straight Baseline, Dual Legal Regime, Division of the Seabed.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgements: The authors would like to thank Dr. Kamal Javadi for his cooperation in preparing and writing this research. All content and statements are the responsibility of the author.

Author contributions:

Seyed Jamal Seifi: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Seifi, Seyed Jamal. "The Legal Regime of the Caspian Sea, Past, Present and the Future: From the Position of State Succession to the Conclusion of the 2018 Aktau Convention (Part two: Conclusion of the Aktau Convention)" *Journal of Legal Research* 21, no. 50 (August 22, 2022): 11-38.

E x t e n d e d A b s t r a c t

The Treaties of Golestan, Turkmenchay and Akhal significantly reduced Iran's access to the coasts of the Caspian Sea, to the extent that even in the post-Soviet era, Iran never had a serious commercial, military and economic presence in the Caspian. After the collapse of the Soviet Union and the creation of new coastal States in the Caspian shore, there was no territorial replacement that would affect Iran's coastal access to the Caspian Sea. The new coastal States all succeeded to the former Soviet Union in the latter's territory. The concept of being a Soviet successor means that a "replacement of one State by another in the sovereignty over the territory" of the Soviet Union has occurred.

According to the International Court of Justice's continuous, long-term and sustained jurisprudence, the principle of "land dominates the sea" is the fundamental principle of international law, whereby the status of land is the point of departure for determining the maritime rights and duties of coastal States. In other words, land is the source of power that the State exercises for territorial extension towards the sea.

The treaties of 1921 and 1940 had few territorial provisions in terms of the legal regime of the Caspian Sea. The possibility of shipping in the Caspian Sea for Iranian and Soviet flagged ships, and the existence of a 10-mile fishing area for the littoral States, were the most important provisions that could derive from these treaties and could appertain to some concept of a legal regime. The right to use the sea for shipping does not necessary entail ownership rights over the sea, let alone any apportionment of the degree or percentage of any such right. The designation of a 10-mile fishing area along the coast of each State under the 1940 treaty is based on the principle of "land dominates the sea", indicating that the allocation of the mentioned maritime zone during the time of Soviet Union was also based on the length of the respective States' coasts.

Participation in the formulation of the Aktau Convention of 2018 as a new and inclusive legal regime, and in particular its signature by the Government of the Islamic Republic of Iran, implies that the concept of common and equal rights for all the coastal States based on the notion of Succession to the 1921 and 1940 treaties did not carry adequate power of persuasion and did not lead to progress. The signature of the Convention by Iran is, however, a realistic measure in terms of international law and international relations and in response to the emerging Caspian issues.

During the debate about the legal regime of the Caspian Sea in the 1980s, an unpublished theory existed among some Iranian academics, including the author of this article, that in the event of referral of the Caspian Sea issues to an international court or an expert group, international legal principles governing

the open seas could be used to explain and regulate many of the Caspian issues as an important guide. Now that the 2018 Aktau Convention has been concluded, the accuracy of this view has been confirmed, i.e., it seems that the Aktau Convention has followed this path to a good extent in some parts, but at the same time it has had its own innovations and features in some other parts.

This article attempts to examine, first, the extent to which the Aktau Convention has used and applied the concepts and principles of the open seas. Afterwards, the Convention's specific features and innovations are examined. Finally, in the last part, certain unresolved issues which have the potential for conflict will be considered. In fact, The Aktau Convention has partly adopted the concepts of the International Law of the Sea, including the concepts of territorial waters, fishing area and the baseline, but at the same time has used its own innovations and characteristics in other areas, such as a dual regime governing surface waters and the seabed. There are also unresolved issues and some potential for disagreement.

The Interpretive Declaration by the then-Iranian Foreign Minister, issued on the occasion of the signing of the Convention on the Legal Regime of the Caspian Sea, which stated, "the Islamic Republic of Iran recalls and notes the relevant provisions of the 1921 Agreement, as well as the 1940 Agreement on Trade and Navigation between Iran and the Soviet Union", raises a number of questions. That is, whether the move in recalling the treaties of 1921 and 1940 is consistent with the signature of the Aktau Convention. It is arguable that by the signature of the Aktau Convention by Iran and its ratification by all four other coastal States, as well as, conclusion of the relevant agreements for division of the maritime areas, including the sea bed, among most of the four States, the overall scheme of the Aktau Convention is, to some extent, objectively established and seems to be irreversible. Moreover, it is a requirement of Article 18 of the Vienna Convention 1969 (or a customary law equivalent of that provision) whereby a signatory State is duty bound to refrain from any act which may undermine the object and purpose of the treaty, pending ratification. Thus, the question arises, whether the application of two conflicting legal regimes, would be possible or conducive to the object and purpose of the Aktau Convention.

In the same vein, the question persists, whether the Iranian government will ratify the Aktau Convention in the near future and whether it would be willing to proclaim the 15-mile territorial waters and beyond that the 10-mile fishing zone, or whether is it currently reluctant to do so, because of its belief in the provisions of the Treaties of 1921 and 1940.

رژیم حقوقی دریای خزر، گذشته، حال و آینده: از طرح جانشینی دولت تا وضع کنوانسیون آکتائو (۲۰۱۸) (قسمت دوم - وضع کنوانسیون آکتائو)

سید جمال سیفی^۱

۱. دانشیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
Email: sj-seifi@sbu.ac.ir

چکیده:

مشارکت در تدوین کنوانسیون آکتائو و به‌ویژه امضای آن توسط دولت جمهوری اسلامی ایران، ضمن اذعان تلویحی به عدم پیشرفت موضع رژیم حقوقی مشترک و مساوی، اقدامی واقع‌بینانه از حیث حقوق و روابط بین‌المللی است. کنوانسیون آکتائو در قسمت‌هایی از مفاهیم حقوق بین‌الملل دریاها برای تنظیم رژیم حقوقی دریای خزر اقتباس نموده است ولی در عین حال نوآوری‌ها و ویژگی‌های خاص خود را در قسمت‌های دیگر دارد. وجوه اقتباس شامل مفهوم آب‌های سرزمینی، منطقه ماهیگیری و خط مبدأ می‌شود. نوآوری‌های کنوانسیون شامل رژیم دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی و تقسیم بستر دریاست. مسائل حل نشده نیز در کنوانسیون زیادند و پتانسیل اختلاف‌نظر وجود دارد. اعلامیه تفسیری وزیر خارجه وقت ایران که هم‌زمان با امضای

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2022.335081.2010

تاریخ دریافت:
۲۸ دی ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:
۲۱ فروردین ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:
۳۱ مرداد ۱۴۰۱

کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر صادر و گفته شده که «جمهوری اسلامی ایران مقررات و مفاد مربوطه قرارداد ۱۹۲۱ میان ایران و جمهوری سوسیالیست فدراتیو روسیه و همچنین قرارداد ۱۹۴۰ بازرگانی و بحریمایی میان ایران و اتحاد جماهیر سوسیالیست شوروی را یادآوری و خاطرنشان می‌سازد»، سؤال‌های زیر را مطرح می‌سازد: آیا یادآوری معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰، تعارضی با امضای کنوانسیون آکتائو دارد؟ آیا در آینده نزدیک نباید انتظار تصویب کنوانسیون آکتائو را از سوی دولت ایران داشت؟ آیا دولت ایران به فوریت در مقام مطالبه و استفاده از مناطق ملی آب‌های سرزمینی ۱۵ مایلی و ماهیگیری ۱۰ مایلی ورای آن بر نخواهد آمد؟

کلیدواژه‌ها:

دریای خزر، کنوانسیون آکتائو، خط مبدأ مستقیم، رژیم حقوقی دوگانه، تقسیم بستر دریا.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری و قدردانی:

بدین وسیله از آقای دکتر کمال جوادی بابت همکاری در تهیه و نگارش این قسمت از پژوهش سپاسگزاری می‌شود. بدیهی است که مسؤولیت همه مطالب و اظهارات با نویسنده است.

مشارکت نویسندگان:

سید جمال سیفی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبار‌سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

سیفی، سید جمال. «رژیم حقوقی دریای خزر، گذشته، حال و آینده: از طرح جانشینی دولت تا وضع کنوانسیون آکتائو (۲۰۱۸) (قسمت دوم - وضع کنوانسیون آکتائو)». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۱، ش. ۵۰ (۳۱ مرداد ۱۴۰۱): ۱۱-۳۸.

مقدمه

در قسمت اول این مقاله گفته شد که معاهدات گلستان، ترکمانچای و آخال دسترسی ایران به سواحل دریای خزر را به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش داد. در این دوران و حتی در دوران پس از تأسیس اتحاد جماهیر شوروی، ایران هیچ‌گاه حضور جدی تجاری، نظامی و اقتصادی در دریای خزر نداشته است. در فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ایجاد دولت‌های ساحلی جدید در دریای خزر، هیچ‌جا به جایی سرزمینی که میزان دسترسی ساحلی ایران به دریای خزر را تغییر دهد، واقع نشد، بلکه انحصار شوروی بر خزر شکسته شد و اندیشه استفاده از خزر حتی برای ایران نیز جدی‌تر شد. دولت‌های جدید ساحلی همگی در سرزمین شوروی سابق جانشین آن دولت شدند و دسترسی‌های ساحلی شوروی را به ارث بردند. در واقع، معنی جانشین شوروی بودن نیز این است که «جایگزینی یک دولت به جای دولت دیگر از حیث حاکمیت بر سرزمین» اتحاد شوروی رخ داده است.

بر طبق رویه مستمر، درازمدت و پایدار دیوان دادگستری بین‌المللی، اصل «خشکی بر دریا مسلط است» اصل بنیادین حقوق بین‌الملل است که به موجب آن وضعیت سرزمین خشکی نقطه عزیمت برای تعیین حقوق دریایی دولت ساحلی است. به بیان دیگر، خشکی منبع قدرتی است که دولت برای توسعه سرزمینی بر دریا اعمال می‌کند.

معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ دارای مقررات اندک سرزمینی از حیث رژیم حقوقی دریای خزر بودند. یعنی: امکان کشتیرانی بالسویه در دریای خزر برای کشتی‌های دارای پرچم ایران و اتحاد شوروی و ایجاد منطقه‌ای به عرض ده مایل از ساحل هر دولت به‌عنوان منطقه اختصاصی ماهیگیری آن دولت. موازین و مبانی حقوقی دیگری که مسائل فراوان نوین دریایی را پاسخ دهد از معاهدات مذکور حاصل نمی‌شود. حق کشتیرانی «السویه» و اصولاً حق استفاده از دریا ملازمه‌ای با مالکیت آن ندارد. حق حاکمیت بر مناطق دریایی باید با مراجعه به مبانی اصلی خود احراز گردد. تعیین منطقه ماهیگیری ده مایلی در طول ساحل هر دولت به موجب معاهده ۱۹۴۰، خود مبتنی بر اصل «خشکی بر دریا مسلط است» تنظیم شده و نشان می‌دهد که تخصیص منطقه دریایی مذکور در زمان اتحاد شوروی نیز بر طبق طول ساحل آنها صورت گرفته و تساوی ریاضی حقوق در آن زمان نیز مطرح نبوده است.

مشارکت در تدوین کنوانسیون آکتائو به‌عنوان یک رژیم حقوقی جدید و فراگیر و به‌ویژه امضای آن توسط دولت جمهوری اسلامی ایران، به معنی نارسایی افناعتی و عدم پیشرفت دیدگاه اشتراک و تساوی حقوق دریایی دولت‌های ساحلی خزر مبتنی بر طرح جانشینی دولت‌هاست، ولی در اصل خود اقدامی واقع‌بینانه از حیث حقوق و روابط بین‌المللی در پاسخگویی به مسائل جدید خزر است.

در دوران مباحثه راجع به رژیم حقوقی دریای خزر در دهه هشتاد شمسی این نظریه منتشر نشده در میان برخی از استادان ایرانی، از جمله نویسنده مقاله حاضر، وجود داشت مبنی بر اینکه هرگاه تصمیم‌گیری در موضوع خزر به دادگاهی بین‌المللی یا گروهی کارشناسی ارجاع شود و یا موقعیت تنظیم معاهده‌ای بین‌المللی فراهم آید، اصول حقوقی بین‌المللی حاکم بر دریاها آزاد، در تبیین خیلی از مسائل خزر به‌عنوان راهنمای مهم مورد استفاده قرار خواهد گرفت. اکنون که کنوانسیون

۲۰۱۸ اکتائو منعقد شده، درستی دیدگاه مذکور به خوبی تأیید گردیده است. یعنی، به نظر می‌رسد که کنوانسیون اکتائو در قسمت‌های مهمی این راه را رفته ولی در عین حال نوآوری‌ها و ویژگی‌های خاص خود را در قسمت‌های دیگر داشته است.

در مقاله حاضر به بررسی وجوه اشتراک و اقتباس از مفاهیم و اصول حقوقی دریاهای آزاد، مانند مفهوم آب‌های سرزمینی، منطقه ماهیگیری و عدم تعریف خط مبدأ می‌پردازیم. در بخش دیگر، ویژگی‌های خاص کنوانسیون مانند رژیم دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی و بستر دریا بررسی می‌شود. بالاخره در بخش آخر، مسائل آتی حل نشده در کنوانسیون اکتائو مورد مطالعه و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱- رژیم حقوقی تلفیقی یا دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی و بستر دریا

به نظر می‌رسد ابتکار رژیم حقوقی تلفیقی یا دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی و بستر دریا برای اولین بار در قرارداد تحدید حدود منعقد در ۶ جولای سال ۱۹۹۸ میان روسیه و قزاقستان منعکس شد. قرارداد مزبور در عین تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا میان دو کشور، مقرر نمود که آب‌های سطحی موضوع تحدید حدود نخواهند بود. عنوان قرارداد فوق نیز به روشنی منعکس کننده این امر است.^۱ شایان ذکر است که به دلیل وضعیت خاص نوار ساحلی قزاقستان، روسیه و قزاقستان در عین حال دارای سواحل مجاور و مقابل بودند. ماده ۱ قرارداد اعلام داشت که تحدید حدود علی‌الاصول بر مبنای خط منصف یا میانی انجام خواهد گرفت هرچند در مواردی با در نظر گرفتن جزایر موجود و سایر ملاحظات مرتبط از این اصل عدول خواهد شد. در مقدمه قرارداد، طرفین خاطر نشان ساختند که رژیم حقوقی موجود حاکم بر دریای خزر رژیمی ناقص بوده و تکمیل آن در سریع‌ترین زمان ممکن، از طریق تدوین کنوانسیونی در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر توسط کشورهای ساحلی، باید مورد اهتمام آنها قرار گیرد. در عین حال، طرفین متذکر شدند که لازمه اعمال حقوق حاکمه آنها در استفاده بهینه از منابع موجود در بستر و زیر بستر قسمت شمالی دریای خزر، حل و فصل مسائل مربوط به تحدید حدود بستر دریا میان دو کشور می‌باشد. در مقدمه قرارداد تحدید حدود همچنین آمده بود که رژیم حقوقی تکمیلی که در آینده در خصوص آب‌های سطحی تدوین خواهد شد به موضوعاتی از قبیل دریای سرزمینی، منطقه ماهیگیری، و پهنه مشترک دریایی خواهد پرداخت. به علاوه، ماده ۱ مقرر نمود که مختصات دقیق جغرافیایی نقاط تشکیل دهنده خط تحدید حدود در آینده توسط پروتکلی که به قرارداد تحدید حدود منضم می‌گردد مشخص خواهند شد. پروتکل مزبور نهایتاً در ۱۳ مه سال ۲۰۰۲ به قرارداد تحدید حدود منضم شد.^۲

در واقع، این مدل تحدید حدود تلفیقی یا دوگانه با تمرکز بر تحدید حدود بستر دریا که برخی

1. Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Demarcation of the Seabed in the Northern Caspian Sea for the Purpose of Exercising Sovereign Rights to the Use of Subsoil Resources, Moscow, dated 6 July 1998.
2. Protocol to the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Demarcation of the Seabed in the Northern Caspian Sea for the Purpose of Exercising Sovereign Rights to the Use of Subsoil Resources of July 6, 1998, Moscow, May 13, 2002.

از نویسندگان از آن به متد «آب‌های مشترک، بستر تقسیم شده»^۳ تعبیر کرده‌اند، به فاصله کوتاهی در سایر قراردادهای تحدید حدود مرتبط با ناحیه شمالی دریای خزر تکرار شد؛ چنانکه عنوان قرارداد تحدید حدود منعقدہ میان قزاقستان و آذربایجان در نوامبر ۲۰۰۱ نیز مؤید همین امر است.^۴ ماده ۱ قرارداد مزبور مقرر می‌دارد که تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر میان قزاقستان و آذربایجان که دارای سواحل مقابل می‌باشند بر اساس خط منصف یا میانی خواهد بود. همچنین، به تصریح ماده ۳، طرفین قادر به اعمال حقوق حاکمه در بخش‌های مختص به خود از بستر دریا جهت اکتشاف، بهره‌برداری، و مدیریت منابع موجود در بستر و زیر بستر دریای خزر خواهند بود. همانند قرارداد پیشین تحدید حدود، قرارداد میان آذربایجان و قزاقستان در ماده ۲ مقرر داشت که مختصات دقیق جغرافیایی نقاط تشکیل دهنده خط تحدید حدود در آینده توسط پروتکلی که به قرارداد منضم می‌گردد مشخص خواهد شد. پروتکل مزبور نهایتاً در ۲۷ فوریه سال ۲۰۰۳ به قرارداد تحدید حدود منضم شد.^۵

علاوه بر این، سومین قرارداد تحدید حدود بستر دریا در پهنه شمالی دریای خزر در ۲۳ سپتامبر سال ۲۰۰۲ میان جمهوری آذربایجان و فدراسیون روسیه منعقد گردید.^۶ ماده ۱ قرارداد اعلام داشت که تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا میان آذربایجان و روسیه که دارای سواحل مجاور می‌باشند علی‌الاصول بر اساس خط منصف یا میانی انجام خواهد گرفت هرچند در مواردی با رضایت طرفین از این اصل عدول خواهد شد. در نهایت، در ۱۴ مه ۲۰۰۳ سه کشور روسیه، قزاقستان و آذربایجان با تطبیق مختصات جغرافیایی تعیین شده در قراردادهای دوجانبه و پروتکل‌های الحاقی، نقطه تلاقی خطوط سه‌گانه ترسیم شده توسط قراردادهای تحدید حدود در خصوص بستر و زیر بستر بخش شمالی دریای خزر را تعیین نمودند.^۷ باید دانست که قرارداد مزبور ماهیتی عمدتاً اداری داشته و صرفاً با هدف اعلام توافق طرفین در خصوص مختصات جغرافیایی نقطه تلاقی خطوط سه‌گانه تحدید حدود در بخش شمالی دریای خزر تنظیم شده است.

قبل از پرداختن به موضع مخالف ایران در خصوص قرارداد سال ۱۹۹۸ میان روسیه و قزاقستان راجع به تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا، لازم است در نهایت اختصار به چند مورد از مواضع اعلام شده توسط ایران در سال‌های قبل اشاره کنیم. در تمامی مواضع اعلام شده، چه به صورت کلی و چه ناظر به موارد خاص، بر حسب مورد هرگونه اشاره صریح یا ضمنی به محدوده یا بخش ملی یا

3. The Principle of "Common Waters, Divided Bottom".

4. Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic on Delimitation of the Caspian Seabed between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic, Moscow, 29 November 2001.

5. Protocol to the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic on Delimitation of the Caspian Seabed between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic, Baku, February 27, 2003.

6. Agreement between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation on Delimitation of Adjacent Areas of the Caspian Seabed, Moscow, dated 23 September 2002.

7. Agreement between the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan, and the Russian Federation Concerning the Trijunction Point of the Lines of Delimitation of Adjacent Sectors of the Caspian Seabed, 14 May 2003.

مختص به یک یا چند کشور مغایر با رژیم حقوقی موجود حاکم بر دریای خزر شناخته شده است. همچنین، چنانکه خواهیم دید، ایران مخالفت خود را با حاکمیت رژیم حقوقی دوگانه در خصوص آب‌های ساحلی و بستر دریای خزر اعلام داشت و معتقد بود باید یک رژیم حقوقی واحد بر آب‌های سطحی و بستر و زیر بستر دریا حاکم باشد. به‌عنوان نمونه، در ۱۶ سپتامبر سال ۱۹۹۶، رؤسای جمهور دو کشور آذربایجان و قزاقستان با صدور یک بیانیه مشترک، ضمن تأکید بر فوریت و ضرورت انعقاد یک معاهده در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر، در بند اول متذکر گردیدند که رژیم حقوقی دریای خزر باید مبتنی بر اصول و قواعد عموماً شناخته شده حقوق بین‌الملل باشد. در همین بند دو کشور مزبور خاطر نشان نمودند که رژیم حقوقی آتی باید حقوق حاکمه کشورهای ساحلی در بخش‌های مختص به آنها را محترم شمارد. به‌ویژه، در بند پنجم بیانیه طرفین اعلام داشتند که حق یکدیگر و حقوق هر یک از کشورهای ساحلی را در بهره‌برداری از منابع دریای خزر در بخش‌ها و قسمت‌های مختص به آنها را به رسمیت می‌شناسند.^۸ در مقابل، نکات مهم مرتبط با موضع ایران در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر به تفصیلی که در نامه مورخ ۳ سپتامبر ۱۹۹۷ از کاردار نمایندگی دائم جمهوری اسلامی ایران نزد سازمان ملل خطاب به دبیر کل سازمان ملل متحد بیان شده به شرح زیر می‌باشد. در ابتدا، موضع ایران در خصوص معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ تبیین شده است:

«رژیم حقوقی حاکم بر دریای خزر به موجب معاهده مودت منعقد شده میان ایران و روسیه مورخ ۲۶ فوریه ۱۹۲۱، و همچنین قرارداد تجارت و کشتیرانی منعقد شده میان ایران و اتحاد شوروی در ۲۵ مارس ۱۹۴۰ و نامه‌های منضم به آن تعیین شده است. در اسناد مزبور، دریای خزر، ورای منطقه انحصاری ماهیگیری به وسعت ۱۰ مایل، به‌عنوان یک دریای ایرانی - روسی توصیف شده است. مطابق قواعد و اصول حقوق بین‌الملل، قراردادهای مزبور نسبت به تمامی دولت‌های جانشین اتحاد شوروی سابق الزام‌آور می‌باشند.»^۹

در ادامه، ضمن یادآوری این امر که دولت‌های جانشین اتحاد شوروی سابق به موجب اعلامیه آلماتا مورخ ۲۱ دسامبر ۱۹۹۱ متعهد شده‌اند که اجرای تعهدات بین‌المللی ناشی از معاهدات و قراردادهای منعقد شده توسط شوروی سابق را تضمین نمایند، دولت ایران متذکر گردید که در پرتو این امر، معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ هم نسبت به ایران و روسیه، و هم نسبت به سایر دولت‌های عضو جامعه کشورهای مشترک‌المنافع که در زمره کشورهای ساحلی دریای خزر قرار گرفته‌اند، کماکان الزام‌آور خواهند بود. در پرتو این امر، تا زمان حصول توافقی میان تمامی دول ساحلی در خصوص تکمیل رژیم حقوقی دریای خزر، از نظر ایران هرگونه ادعا یا توافقی مبنی بر بهره‌برداری از منابع دریای خزر به دلیل مغایرت با رژیم حقوقی موجود قابل قبول نخواهد بود. همچنین، در ماه فوریه سال ۱۹۹۷، رؤسای جمهور دو کشور قزاقستان و ترکمنستان با صدور

8. UN Document A/51/529, 21 October 1996, Letter dated 18 October 1996 from the Permanent Representatives of Azerbaijan Kazakhstan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

9. UN Document A/52/324, 8 September 1997, Position of the Islamic Republic of Iran concerning the legal regime of the Caspian Sea.

یک بیانیه مشترک، ضمن تأکید بر لزوم انعقاد یک معاهده در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر، در بند اول خاطر نشان نمودند که تا آن زمان طرفین خود را متعهد به تحدید حدود آب‌های سرزمینی بر اساس خط منصف به موجب مرزهای اداری تعیین شده در زمان شوروی سابق خواهند دانست^{۱۰} موضع رسمی ایران در پاسخ به نکات مطرح شده در بیانیه مزبور در نامه مورخ ۳ سپتامبر ۱۹۹۷ تبیین گردید. در اعلامیه ایران ابتدا بر این نکته تأکید شد که رژیم حقوقی دریای خزر به موجب معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ و یادداشت‌های متبادل شده متقابل تعیین شده است که به موجب آنها، محدوده فراتر از منطقه انحصاری ماهیگیری به وسعت ۱۰ مایل، دریای خزر به‌عنوان یک دریای ایرانی - روسی توصیف شده است. در ادامه، اعلامیه ایران ضمن یادآوری این امر که همان‌گونه که در بیانیه پایانی اجلاس سال ۱۹۹۶ وزیران امور خارجه کشورهای ساحلی در عشق‌آباد مقرر شده، رژیم حقوقی دریای خزر باید با اتفاق آرای پنج کشور ساحلی تکمیل شود، متذکر گردید که تا حصول این امر هرگونه توافقی مبنی بر بهره‌برداری از منابع دریای خزر مغایر با رژیم حقوقی موجود خواهد بود. بنابراین، دولت ایران، اشاره به تحدید حدود موقت آب‌های سرزمینی بر اساس خط منصف در بند اول اعلامیه رؤسای جمهور قزاقستان و آذربایجان را مغایر با رژیم حقوقی موجود دانسته و آن را فاقد هرگونه اثر حقوقی می‌داند.^{۱۱}

در پاسخ به اعتراض ایران، قزاقستان در نامه مورخ ۲۵ سپتامبر ۱۹۹۷ ابتدا متذکر گردید که بند اول بیانیه مشترک رؤسای جمهور قزاقستان و آذربایجان در واقع در جهت روشن ساختن این امر بوده است که کشورهای مزبور تا زمان انعقاد یک معاهده در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر، در بهره‌برداری از منابع دریای خزر مقید به تقسیم‌بندی داخلی مناطق دریایی میان روسیه، قزاقستان، آذربایجان، و ترکمنستان بر اساس خط منصف که در سال ۱۹۷۰ میلادی توسط وزارت نفت شوروی سابق به عمل آمده خواهند بود.

علاوه‌براین، در اعلامیه اعتراضی ایران مورخ ۱۱ نوامبر ۱۹۹۷ که در اعتراض به آغاز بهره‌برداری جمهوری آذربایجان از منابع نفتی میدان چراغ صادر شد، ایران در تبیین موضع خود اعلام نمود که هرگونه ادعا یا بهره‌برداری یک‌جانبه از منابع دریای خزر مغایر با رژیم حقوقی موجود به‌نحوی که در معاهده ۱۹۲۱ و همچنین معاهده ۱۹۴۰ و نامه‌های متبادله منضم به آن مقرر شده خواهد بود. از این‌رو، ایران ضمن اعتراض شدید به اعمال یک‌جانبه جمهوری آذربایجان متذکر گردید که مسؤولیت کامل تبعات و خسارات ناشی از این بهره‌برداری غیرقانونی به عهده جمهوری آذربایجان خواهد بود.^{۱۲}

10. UN Document A/52/93, 17 March 1997, Letter dated 14 March 1997 from the Permanent Representatives of Kazakhstan and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

11. UN Document A/52/325, 8 September 1997, Letter dated 3 September 1997 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General.

12. UN Document A/52/588, 25 November 1997, Letter dated 11 November 1997 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Declaration expressing the position of the Islamic Republic of Iran →

اینک به تبیین موضع مخالف ایران در خصوص اولین قرارداد تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر میان روسیه و قزاقستان می‌پردازیم. شایان ذکر است که چند ماه قبل از انعقاد قرارداد تحدید حدود در ۶ جولای ۱۹۹۸، با توجه به اینکه در بیانیه مشترک رؤسای جمهور روسیه و قزاقستان در اثنای مذاکرات، منتشره از سوی وزارت امور خارجه قزاقستان در ۱۳ فوریه ۱۹۹۸، به روند تعیین حدود «بخش قزاقستانی» و «بخش روسی» پهنه شمالی دریای خزر اشاره شده بود، بیانیه وزارت خارجه ایران که در ۲۰ مه ۱۹۹۸ صادر گردید استفاده از چنین تعبیری را مغایر با رژیم حقوقی موجود و حاکم بر دریای خزر به موجب معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ دانست و بر این نکته تأکید نمود که ابتکارهایی از این قبیل که حاصل توافق جمعی تمامی دول ساحلی نباشد فاقد مشروعیت حقوقی بوده و هیچ‌گونه حقی برای کشورهای ذی‌ربط ایجاد نمی‌کند.^{۱۳} همچنین، مقارن با همین ایام بیانیه مشترک رؤسای جمهور ایران و ترکمنستان مورخ ۸ جولای ۱۹۹۸ در بند ۴ تصریح نمود که اولویت اول دو کشور تعیین یک محدوده ملی در امتداد نوار ساحلی کشورهای حاشیه دریای خزر و استفاده مشترک از پهنه مشترک خارج از بخش ملی می‌باشد. در بند پنجم بیانیه دو کشور تذکر این امر را واجد اهمیت دانستند که در صورتی که بنا بر تقسیم دریای خزر باشد، باید سهم مساوی برای کلیه دول ساحلی در نظر گرفته شود. در بند ششم نیز دو کشور بر لزوم حفظ رژیم حقوقی واحد تأکید نمودند و بیان داشتند که باید رژیم حقوقی واحدی بر سطح، بستر، و زیر بستر دریا حاکم باشد.^{۱۴} در نهایت، در پی انعقاد قرارداد تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر میان روسیه و قزاقستان در ۶ جولای ۱۹۹۸، موضع رسمی ایران که در نامه مورخ ۶ اوت ۱۹۹۸ از سوی نمایندگی دائم جمهوری اسلامی ایران نزد سازمان ملل متحد خطاب به دبیر کل این سازمان بیان شد، ضمن ارجاع به موضع اتخاذ شده توسط ایران در ماه مه ۱۹۹۸ در اثنای مذاکرات تحدید حدود، چنین تبیین شد که جمهوری اسلامی ایران قرارداد تحدید حدود منعقد در ۶ جولای ۱۹۹۸ را به‌عنوان یک قرارداد معتبر به رسمیت نمی‌شناسد.^{۱۵} به همین نحو، در پی اعلام موضع ایران مبنی بر به رسمیت نشناختن اعتبار قرارداد منعقد شده میان جمهوری آذربایجان و قزاقستان در خصوص تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا در

on the exploitation of the resources of the Caspian Sea.

13. UN Document A/52/913, 21 May 1998, Letter dated 20 May 1998 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Statement of the Foreign Ministry of the Islamic Republic of Iran on the results of the Kazakhstan-Russian consultations reflected in the statement dated 13 February 1998 of the Kazakhstan Foreign Ministry.
14. UN Document A/53/453, 2 October 1998, Letter dated 30 September 1998 from the Permanent Representatives of the Islamic Republic of Iran and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Joint statement of 8 July 1998 by the President of the Islamic Republic of Iran and the President of Turkmenistan.
15. UN Document A/52/1011, 10 August 1998, Letter dated 6 August 1998 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Statement of the Foreign Ministry of the Islamic Republic of Iran on the Agreement signed on 6 July 1998 by the President of the Russian Federation and the President of the Republic of Kazakhstan regarding the legal status of the Caspian Sea.

۲۹ نوامبر ۲۰۰۱، دو کشور مزبور در پاسخ به اعتراض ایران از جمله متذکر گردیدند که مبنای قرارداد آنها در واقع اولین قرارداد تحدید حدود منعقدہ میان روسیہ و قزاقستان بوده است.^{۱۶}

درہر حال، پس از مرور اجمالی مواضع اتخاذ شدہ توسط ایران در دہہ نود میلادی، باید افزود، همان‌گونہ کہ در بررسی کنوانسیون ۲۰۱۸ آکتائو روشن خواهد شد، کنوانسیون مزبور بر اساس حاکمیت رژیم تلفیقی یا دوگانہ نسبت بہ آب‌های سطحی از یک سو، و بستر و زیر بستر دریا از سوی دیگر، تدوین شدہ است. در خصوص آب‌های سطحی، ورای محدودہ ۲۵ مایلی نسبت بہ خط مبدأ، پهنہ مشترک دریایی قرار دارد کہ بہ تصریح کنوانسیون، خارج از محدودہ اعمال صلاحیت ملی قرار داشتہ و استفادہ از آن بہ روی ہمہ طرف‌های کنوانسیون باز است. در مقابل، در مادہ ۸ کنوانسیون کہ ناظر بر رژیم حقوقی حاکم بر بستر و زیر بستر دریا می‌باشد از اصطلاح «بخش» استفادہ شدہ کہ بہ تصریح مادہ ۱ کنوانسیون، بہ قسمت‌هایی از بستر و زیر بستر اطلاق می‌شود کہ بہ منظور بهره‌برداری از منابع زیر بستر و سایر فعالیت‌های مرتبط با توسعہ منابع بستر و زیر بستر بین طرف‌ها تحدید حدود شدہ است. لازم بہ ذکر است کہ علاوہ بر قراردادهای سہ‌گانہ تحدید حدود میان روسیہ، آذربایجان، و قزاقستان، در ۷ نوامبر سال ۲۰۱۴ قرارداد تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر میان قزاقستان و ترکمنستان نیز منعقد شد تا بدین ترتیب، در بخش شمالی دریای خزر تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا تکمیل گردد. بہ عبارت دیگر، در تحلیل نہایی در صورت تصویب کنوانسیون آکتائو توسط ہمہ دول ساحلی و لازم‌الاجرا شدن آن و انعقاد قراردادهای تکمیلی تحدید حدود توسط کشورہای حاشیہ جنوبی دریای خزر، در بستر و زیر بستر دریای خزر شاهد تحقق کامل پدیده ملی‌سازی بستر و زیر بستر دریا خواهیم بود. اینک بہ مواردی از وجوہ اقتباس از اصول و قواعد معاهداتی و عرفی حقوق بین‌الملل دریاها و همچنین بہ برخی از مهم‌ترین وجوہ افتراق اشارہ می‌گردد.

۲- وجوہ اقتباس از مفاهیم و اصول حقوق دریای آزاد

۲-۱- خط مبدأ و عدم تعریف دقیق آن

همان‌گونہ کہ در مادہ ۵ کنوانسیون مقرر شدہ، منطقہ آبی دریای خزر بہ آب‌های داخلی، آب‌های سرزمینی، مناطق ماہیگیری و پهنہ دریایی مشترک تقسیم می‌شود. در بادی امر عدم اشارہ بہ بستر و زیر بستر دریا در مادہ ۵ غیرمعمول بہ نظر می‌رسد. بررسی سوابق تدوین کنوانسیون حاکی از آن است کہ متن پیشنهادی بہ‌عنوان بند دوم مادہ ۵ کہ بہ طور اختصاصی بہ بستر و زیر بستر دریا و موضوع تحدید حدود می‌پرداخت بہ دلیل مخالفت ایران در متن نہایی گنجانده نشد.^{۱۷} با این مقدمہ، مادہ ۱

16. UN Document A/56/927, 18 April 2002, Letter dated 15 April 2002 from the Permanent Representatives of Azerbaijan and Kazakhstan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

17. Barbara Janusz-Pawletta, *The Legal Status of the Caspian Sea: Current Challenges and Prospects for Future Development* (Berlin-Heidelberg: Springer, 2015), 62.

آب‌های داخلی را آب‌هایی می‌داند که از خطوط مبدأ به طرف ساحل واقع شده‌اند و ناگفته پیداست که سایر مناطق دریایی احصا شده در ماده ۵ بر اساس خطوط مبدأ مشخص خواهند شد. درعین حال، باوجود آنکه ماده ۱ کنوانسیون که به تعریف اصطلاحات اختصاص یافته اعلام می‌دارد که خط مبدأ خطی است که از خطوط مبدأ عادی و مستقیم تشکیل شده است، کنوانسیون در خصوص خط مبدأ مستقیم پس از ذکر تعریف استاندارد این اصطلاح مبنی بر اینکه خط مزبور خط مستقیمی است که نقاط مربوط/ مناسب را بر روی خط ساحلی به یکدیگر وصل می‌کند و خط مبدأ را در مکان‌هایی که خط ساحلی مضرس می‌باشد یا در مکانی که در آن حاشیه‌ای از جزایر در امتداد ساحل و در مجاورت نزدیک آن قرار دارد، تشکیل می‌دهد، تصریح می‌نماید که «روش تعیین خطوط مبدأ مستقیم باید در موافقت‌نامه جداگانه‌ای بین همه طرف‌ها تعیین شود.»

باید افزود نظر به این امر که ترسیم خط مبدأ مستقیم همواره از موضوعات حساس و مناقشه‌برانگیز در حقوق بین‌الملل دریاهای می‌باشد، تصریح کنوانسیون آکتائو در خصوص لزوم موافقت سایر طرف‌ها قابل درک است. البته در کنوانسیون حقوق دریاهای (۱۹۸۲) ترسیم خط مبدأ مستقیم توسط دولت ساحلی موکول به توافق اولیه با سایر طرف‌های کنوانسیون نشده است، لیکن دولت‌های دیگر حق دارند ترسیم خط مبدأ مستقیم را هر جا که با اصول و قواعد مربوط منطبق نباشد، مورد اعتراض قرار دهند و به رسمیت نشناسند. درعین حال، در همین چهارچوب کنوانسیون آکتائو مقرر می‌دارد که «چنانچه شکل ساحل، یک کشور ساحلی را در تعیین آب‌های داخلی اش آشکارا در وضعیت نامساعدی قرار دهد، این وضعیت هنگام ایجاد روش فوق به منظور دستیابی به تفاهم میان تمامی طرف‌ها مد نظر قرار خواهد گرفت.» با توجه به شکل مخروطی سواحل ایران در قسمت جنوبی دریای خزر، باید بر آن بود که مقرر فوق در خصوص ترسیم خط مبدأ مستقیم در این ناحیه لازم‌الاجرا خواهد بود. در تأیید این امر، اعلامیه تفسیری ایران تصریح نموده که «بند سوم از بخش مربوط به خطوط مبدأ مستقیم در ماده یک کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر به وضعیت ساحل جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر اشاره دارد و هدف از نگارش این بند، مد نظر قرار دادن و توجه به وضعیت ویژه ایران بوده است. به علاوه، همان‌گونه که در کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر تصریح شده است، روش تعیین (ترسیم) خطوط مبدأ مستقیم بایستی در یک موافقت‌نامه جداگانه میان همه طرف‌های ذی‌ربط کنوانسیون معین گردد.»

۲-۲- مفهوم آب‌های سرزمینی

ماده ۶ کنوانسیون مقرر می‌دارد که حاکمیت هر طرف در خارج از قلمرو خشکی و آب‌های داخلی آن بر باریکه‌ای از دریای مجاور که آب‌های سرزمینی نامیده می‌شود و همچنین بر بستر و زیر بستر آن و نیز بر فضای هوایی آن تسری می‌یابد. در ادامه، بند ۱ ماده ۷ مقرر می‌دارد هر طرف باید عرض آب‌های سرزمینی خود را تا محدوده‌ای تعیین کند که از ۱۵ مایل دریایی از خطوط مبدأ تجاوز نکند و بند ۳ همین ماده اعلام می‌دارد که «تعیین حدود آب‌های داخلی و سرزمینی بین کشورهای دارای سواحل مجاور با توافق بین آن دولت‌ها با در نظر گرفتن اصول و موازین حقوق بین‌الملل انجام

خواهد شد.»

لازم به ذکر است که ماده ۲ قانون دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان به تبعیت از کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، مقرر نموده که عرض دریای سرزمینی از خط مبدأ ۱۲ مایل دریایی می‌باشد. در هر صورت، به رغم تعیین پهنه ۱۵ مایل دریایی برای عرض دریای سرزمینی در مقایسه با محدوده ۱۲ مایل دریایی مقرر شده در ماده ۳ کنوانسیون حقوق دریاها، از حیث حقوق و تکالیف احصا شده برای دولت ساحلی و سایر طرف‌های کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر از جمله حق عبور بی‌ضرر عموماً از مفاد کنوانسیون حقوق دریاها پیروی شده است. شایان ذکر است که در خصوص مستثنیات عبور بی‌ضرر، ماده ۹ قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان تصریح نموده که عبور شناورهای جنگی، زیردریایی‌ها، شناورهای با سوخت هسته‌ای و همچنین شناورها و زیردریایی‌های حامل مواد اتمی از دریای سرزمینی ایران منوط به موافقت قبلی مقامات صالحه جمهوری اسلامی ایران خواهد بود. شرط لزوم کسب موافقت قبلی در خصوص کشتی‌های جنگی که در زمان امضای کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها در اعلامیه تفسیری ایران هم ذکر شده بود، از سوی برخی از کشورها و به‌ویژه ایالات متحده مغایر با مفاد کنوانسیون حقوق دریاها دانسته شده است.^{۱۸} درهرحال، این موضوع در خصوص کنوانسیون آکتائو با صراحت بیشتری مورد تدوین قرار گرفته و علاوه بر تصریح در خصوص ممنوعیت حضور نیروهای مسلح بیگانه و عبور شناورهای جنگی متعلق به غیر کشورهای ساحلی، بند ۲ ماده ۱۱ اعلام می‌دارد که شرایط و شیوه‌های عبور کشتی‌های جنگی و زیردریایی‌ها از آب‌های سرزمینی بر اساس موافقت‌نامه‌هایی بین دولت صاحب پرچم و دولت ساحلی یا در صورت نبود چنین موافقت‌نامه‌هایی، بر اساس قوانین دولت ساحلی تعیین خواهد شد.

۲-۳- منطقه ماهیگیری

در ماده ۹ کنوانسیون که به منطقه انحصاری ماهیگیری اختصاص دارد مقرر شده است که هر طرف در مجاورت دریای سرزمینی خود یک منطقه ماهیگیری به عرض ۱۰ مایل دریایی را تعیین خواهد کرد. مطابق این ماده، طرف‌ها بر اساس کنوانسیون آکتائو و موازین و مکانیسم‌های بین‌المللی کل صید مجاز منابع زنده آبی مشترک در دریای خزر را مشترکاً تعیین و آن را به سهمیه‌های ملی تقسیم خواهند کرد. به نظر می‌رسد هدف از اکتفا نمودن به مفهوم سنتی و محدود منطقه ماهیگیری به عرض ۱۰ مایل دریایی و چشم‌پوشی از گنجانیدن مفهوم نوین و گسترده منطقه انحصاری اقتصادی آن بوده که پهنه کافی برای «پهنه مشترک دریایی» که به تعبیر ماده یک کنوانسیون، «منطقه‌ای آبی است که در بیرون از حدود خارجی مناطق ماهیگیری واقع شده و استفاده از آن به روی همه

18. United States Department of State, Bureau of Oceans and International Environmental and Scientific Affairs, Limits in the Seas, No. 114, March 16, 1994, Iran's Maritime Claims, 15: "The first sentence of article 9 is objectionable. The LOS Convention does not permit a coastal State to require a foreign vessel to seek prior authorization of, or notification to, the coastal State as a condition of conducting innocent passage through its territorial sea."

طرف‌ها باز است»، باقی بماند. در واقع شاید بتوان گفت که در صورت گنجاندن مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی با عرض ۲۰۰ مایل دریایی به تبعیت از کنوانسیون حقوق دریاهای، تحدید حدود آب‌های سطحی نیز گریزناپذیر شده و آب‌های سطحی نیز در نهایت به بخش‌های ملی تقسیم می‌گردید. درهرحال، با توجه به عمق قابل توجه آب در محدوده سواحل ایران به نظر می‌رسد که افزایش عرض منطقه انحصاری ماهیگیری بهتر می‌توانست منافع ایران را تأمین نماید. درهرصورت، ماده ۹ در خصوص تحدید حدود منطقه ماهیگیری ۱۰ مایلی اعلام می‌دارد که «تعیین حدود مناطق ماهیگیری بین کشورهای دارای سواحل مجاور باید به موجب توافق بین آن دولت‌ها و با در نظر گرفتن اصول و موازین حقوق بین‌الملل انجام شود.» همچنین، ماده ۹ مقرر می‌دارد که چنانچه یکی از طرف‌ها امکان برداشت تمامی سهمیه خود را از کل صید مجاز نداشته باشد، می‌تواند از طریق انعقاد موافقت‌نامه‌های دوجانبه یا سایر ترتیبات، حق دسترسی به سهمیه مازاد خود را به طرف‌های دیگر اعطا کند.

۲-۴- اشتراک حقوق در آب‌های ورای آب‌های سرزمینی و ماهیگیری

همان‌گونه که در مباحث پیشین گفته شد، ماده ۵ کنوانسیون ناظر بر رژیم حقوقی آب‌های سطحی مقرر می‌دارد که منطقه آبی دریای خزر به آب‌های داخلی، آب‌های سرزمینی، مناطق ماهیگیری و پهنه دریایی مشترک تقسیم می‌شود. ماده ۱ در مقام تعریف اعلام می‌دارد که پهنه دریایی مشترک منطقه‌ای آبی است که در بیرون از حدود خارجی مناطق ماهیگیری واقع شده و استفاده از آن به روی همه طرف‌ها باز است. درعین‌حال، برخلاف دریای سرزمینی و مناطق ماهیگیری، ماده خاصی که به صورت انحصاری به وضعیت پهنه دریایی مشترک اختصاص یافته باشد در کنوانسیون یافت نمی‌شود. درعین‌حال، ماده ۱۰ مقرر می‌دارد که کشتی‌های تحت پرچم طرف‌ها از آزادی دریانوردی در فراسوی محدوده‌های خارجی آب‌های سرزمینی طرف‌ها برخوردار خواهند بود.

در واقع، به تبع حاکمیت رژیم حقوقی دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی از یک سو، و بستر و زیر بستر دریا از سوی دیگر، به موجب کنوانسیون آکتائو، از حیث تحدید حدود مناطق دریایی نیز دو رژیم تحدید حدود قابل تصور می‌باشد. به‌عنوان مثال، با فرض تصویب کنوانسیون توسط ایران، در پهنه جنوبی دریای خزر دو رژیم حقوقی متمایز در خصوص تحدید حدود مناطق دریایی میان ایران، ترکمنستان و آذربایجان قابل تصور خواهد بود. اول رژیم تحدید حدود آب‌های سطحی تا محدوده ۲۵ مایل دریایی از خط مبدأ و دوم رژیم تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا که به نقطه تلاقی خطوط سه‌گانه تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا میان کشورهای مزبور منتهی خواهد شد. لازم به ذکر است که حتی در محدوده ۲۵ مایلی اولیه، خطوط مرتبط با تحدید حدود لزوماً بر یکدیگر منطبق نخواهند بود. همان‌گونه که در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری مورد اشاره قرار گرفته، این امر از آن رو است که ملاحظات متفاوتی از حیث بهره‌برداری از منابع زنده آبی و توسعه منابع بستر و زیر بستر دریا باید ملحوظ نظر قرار گیرند. درعین‌حال، این امر مانع از آن نخواهد بود که به فرض ارجاع تحدید حدود مناطق دریایی به دیوان بین‌المللی دادگستری، طرفین دیوان را مجاز به ترسیم

خطی واحد به‌عنوان مرز مناطق دریایی خود بدانند.^{۱۹}

۳- وجوه تمایز از اصول حقوق دریاهای آزاد

۳-۱- تقسیم کامل بستر و زیر بستر دریا

در ماده ۸ کنوانسیون که به بستر و زیر بستر اختصاص دارد از تعبیر «بخش» استفاده شده است که از نظر کنوانسیون «قسمت‌هایی از بستر و زیر بستر است که به منظور بهره‌برداری از منابع زیر بستر و سایر فعالیت‌های اقتصادی مشروع مرتبط با توسعه منابع بستر و زیر بستر بین طرف‌ها تعیین حدود شده است.» به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد که استفاده از تعبیر بخش در ماده ۸ کنوانسیون متضمن تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر میان کشورهای دارای سواحل مجاور و مقابل باشد. در این خصوص، بند ۱ ماده ۸ مقرر می‌دارد که تعیین حدود بستر و زیر بستر دریای خزر به بخش‌ها باید از طریق توافق بین کشورهای با سواحل مجاور و مقابل، با در نظر گرفتن اصول و موازین عموماً شناخته شده حقوق بین‌الملل به منظور قادر ساختن آن دولت‌ها به اعمال حقوق حاکمه خود در بهره‌برداری از منابع زیر بستر و سایر فعالیت‌های اقتصادی مشروع مرتبط با توسعه منابع بستر و زیر بستر انجام شود.

لازم به ذکر است که در جریان تدوین کنوانسیون آکتائو، اصلاحیه پیشنهادی از سوی روسیه که از حمایت آذربایجان و قزاقستان نیز برخوردار بود مبنی بر اضافه کردن بندی به ماده ۸ با هدف تصریح به لازم‌الاجرا بودن قراردادهایی که قبل از تدوین کنوانسیون در خصوص تحدید بستر و زیر بستر دریای خزر میان برخی از دول ساحلی منعقد شده‌اند، به دلیل مخالفت ایران در کنوانسیون گنجانده نشد. در عین حال، اشاره صریح به لزوم منصفانه بودن تحدید حدود در تعیین سهم دول ساحلی به دلیل مخالفت جمهوری آذربایجان در کنوانسیون گنجانده نشد و به ذکر این امر اکتفا گردید که تحدید حدود باید با در نظر گرفتن اصول و موازین عموماً شناخته شده حقوق بین‌الملل انجام شود.^{۲۰} در هر حال، با عنایت به این امر که در زمان امضای کنوانسیون آکتائو در سال ۲۰۱۸، تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا در ناحیه شمالی دریای خزر میان روسیه و قزاقستان (۶ جولای ۱۹۹۸)، آذربایجان و قزاقستان (۲۹ نوامبر ۲۰۰۱)، آذربایجان و روسیه (۲۳ سپتامبر ۲۰۰۲)، و قزاقستان و ترکمنستان (۷ نوامبر ۲۰۱۴) قبلاً منتهی به انعقاد موافقت‌نامه‌های دوجانبه شده بود، به نظر می‌رسد باید بر آن بود که در خصوص موافقت‌نامه‌های مزبور، امضا و تصویب کنوانسیون آکتائو به‌منزله تنفیذ بعدی عمل تحدید حدود در محدوده شمول کنوانسیون آکتائو خواهد بود. بنابراین، تصریح به عمل آمده در اعلامیه تفسیری ایران مبنی بر آنکه «در کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر، محدوده بستر و زیر بستر تعیین نشده است، این کار می‌بایستی متعاقباً و طی توافق میان طرف‌های ذی‌ربط انجام

19. ICJ Reports, "Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area" (Canada v. United States, Judgment, 1984), 246.

20. Janusz-Pawletta, op.cit., 70.

شود» عملاً از لحاظ دامنه شمال محدود به ناحیه جنوبی دریای خزر خواهد بود. همان‌گونه که در ادبیات حقوقی مرتبط، اعم از منابع انگلیسی^{۲۱} و فارسی^{۲۲} آمده است، موضع پیشنهادی روسیه در اواسط دهه ۹۰ میلادی در خصوص بستر دریای خزر آن بود که ضمن ایجاد یک نوار ساحلی به عرض ۴۵ مایل دریایی به‌عنوان بخش ملی متعلق به کشورهای ساحلی، مابقی بستر دریا تحت رژیم حاکمیت مشترک قرار گیرد. همان‌گونه که در مبحث قبلی بیان شد، بند چهارم بیانیه مشترک رؤسای جمهور ایران و ترکمنستان مورخ ۸ جولای ۱۹۹۸ حاکی از موافقت اصولی دو کشور با ایجاد یک رژیم ترکیبی متشکل از یک محدوده ملی در امتداد نوار ساحلی کشورهای حاشیه دریای خزر و بهره‌برداری جمعی از پهنه مشترک خارج از بخش ملی بود. با توجه به اینکه در بند ششم همان بیانیه، دو کشور موضع مشترک خود را مبنی بر لزوم اعمال رژیم حقوقی واحد بر سطح، بستر، و زیر بستر دریا بیان داشتند، باید بر آن بود که رژیم حقوقی موردنظر ایران و ترکمنستان در نهایت امر به ایجاد یک پهنه دریایی مشترک می‌انجامد که هم‌سطح و هم‌بستر دریا را دربرمی‌گرفت. درهرحال، از لحاظ نظری با گنجاندن مفهوم فلات قاره با دامنه شمال محدود، به‌عنوان مثال با پهنه ۴۵ مایل دریایی همان‌گونه که پیشنهاد اولیه روسیه آمده بود، در کنوانسیون آکتائو، امکان ایجاد محدوده‌ای کوچک‌تر از «پهنه مشترک دریایی» ایجاد شده در سطح آب تحت عنوان پهنه مشترک بستر دریا وجود داشت. درعین‌حال، روشن است که پس از تغییر موضع عملی روسیه با انعقاد اولین قرارداد تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا با قزاقستان در سال ۱۹۹۸ و متعاقب تکمیل این روند در سال ۲۰۰۳ در بخش شمالی دریای خزر، عملاً امکانی برای ایجاد پهنه مشترک بستر دریا باقی نمانده بود. در واقع، در جریان تدوین کنوانسیون، برخی از نویسندگان با عنایت به پیش‌نویس در شرف تکمیل مقررات ناظر بر بستر و زیر بستر دریا، متذکر شده بودند که پیش‌نویس مذکور برخلاف مواد ۱۳۵ به بعد کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها در خصوص ایجاد منطقه‌ای ورای محدوده مشمول صلاحیت ملی کشورهای ساحلی در بستر و زیر بستر دریاها آزاد تحت عنوان میراث مشترک بشریت، به ایجاد پهنه مشترکی در بستر دریای خزر منتهی نخواهد شد.^{۲۳}

۳-۲- عدم استفاده از مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی

به نظر می‌رسد عمده‌ترین دلیل عدم گنجاندن مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی که یکی از مهم‌ترین نوآوری‌های کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها به شمار می‌رود در کنوانسیون آکتائو ریشه در استفاده از

21. Mariangela Gramola, "State Succession and the Delimitation of the Caspian Sea" in *Italian Yearbook of International Law*, Vol. XIV (The Netherlands: Brill Nijhoff, 2004), 268; Janusz-Pawletta, op.cit., 78; Ashley Roach and Robert Smith, "Region XI: "Caspian Seabed Boundaries"" in *International Maritime Boundaries*, eds. David A. Colson and Robert W. Smith (The Netherlands: Brill Nijhoff, 2005), 3543.

۲۲. علیرضا پورشیخیان، «رژیم حقوقی دریای خزر: مشاع، تقسیم یا استمرار همکاری‌های چند جانبه»، چشم‌انداز جغرافیائی (مطالعات انسانی) ۱۵ (۱۳۹۰)، ۲۶.

23. Janusz-Pawletta, op.cit., 81.

رژیم حقوقی تلفیقی یا دوگانه برای آب‌های سطحی از یک سو و بستر و زیر بستر دریا از سوی دیگر دارد. بدین توضیح که هم پهنه منطقه انحصاری اقتصادی (۲۰۰ مایل دریایی از خط مبدأ) و هم حقوق حاکمه مشمول این مفهوم بسیار گسترده هستند. ماده ۵۶ کنوانسیون حقوق دریاها در مقام احصاء حقوق حاکمه قابل اعمال در منطقه انحصاری اقتصادی، منابع طبیعی زنده و غیرزنده را ذکر می‌نماید. در پرتو همین امر، مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی منابع طبیعی موجود در بستر و زیر بستر دریا را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این خصوص دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه تحدید حدود فلات قاره میان لیبی و مالت بیان داشت که به همین دلیل، در حقوق بین‌الملل نوین، دو مفهوم فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی بدون آنکه هم‌پوشانی کامل داشته باشند، با یکدیگر کاملاً مرتبط هستند.^{۲۴} دیوان همچنین تأیید نمود که مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی جزئی از حقوق بین‌الملل عرفی می‌باشد.

در همین زمینه، بند الف ماده ۱۴ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان در زمره حقوق حاکمه مرتبط با منطقه انحصاری اقتصادی، به اکتشاف و بهره‌برداری و حفاظت و اداره کلیه منابع طبیعی جاندار و بی‌جان بستر و زیر بستر دریا و آب‌های روی آن اشاره دارد. به‌علاوه، همان‌گونه که در بخش قبلی توضیح داده شد، عرض ۲۰۰ مایلی منطقه انحصاری اقتصادی از خط مبدأ، که در رژیم کنوانسیون آکتائو به معنی عرض ۱۸۵ مایلی برای این منطقه ورای دریای سرزمینی در مقایسه با عرض ۱۰ مایلی اختصاص داده شده به منطقه ماهیگیری می‌باشد، بی‌تردید یک ملاحظه مرتبط در عدم استفاده از مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی بوده است.

در هر حال، بنا به تعریف کنوانسیون در ماده ۱، منطقه ماهیگیری «باریکه‌ای از دریا است که در آن کشور ساحلی از حق انحصاری برداشت منابع زنده آبی برخوردار است.» در عین حال باید افزود در مقایسه با محدوده ۱۰ مایلی مقرر شده در معاهده تجارت دریایی ۱۹۴۰ به‌عنوان منطقه انحصاری ماهیگیری، محدوده ۱۰ مایلی مقرر شده در ماده ۹ کنوانسیون آکتائو دارای دو مزیت قابل توجه برای ایران می‌باشد. اول آنکه برخلاف بند ۴ ماده ۱۲ معاهده ۱۹۴۰ که ملاک اندازه‌گیری ۱۰ مایل را ساحل طرفین اعلام کرده بود، با توجه به تصریح کنوانسیون آکتائو در بند سوم از بخش مربوط به تعریف خطوط مبدأ مستقیم در ماده ۱ کنوانسیون مبنی بر توجه به وضعیت آشکارا نامساعد یک کشور ساحلی و در پرتو سواحل مقعر ایران و سواحل محدب آذربایجان و ترکمنستان (با میزان تحدب کمتر در خصوص سواحل ترکمنستان)، به نظر می‌رسد در نهایت مبدأ محاسبه مناطق دریایی ایران خط مبدأ مستقیم خواهد بود. همچنین، مزیت دوم در مقایسه با معاهده ۱۹۴۰ آن است که مبدأ محاسبه ۱۰ مایل منطقه انحصاری ماهیگیری حد بیرونی عرض ۱۵ مایلی دریای سرزمینی می‌باشد. بی‌گمان حتی در صورت گنجاندن مفهوم منطقه انحصاری اقتصادی در کنوانسیون آکتائو، کماکان همان‌گونه که در کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها و همچنین ماده ۱۰ کنوانسیون آکتائو مقرر شده، حق آزادی دریانوردی در فراسوی آب‌های سرزمینی برای طرف‌های کنوانسیون محفوظ می‌ماند. در عین حال،

24. ICJ Reports, "Continental Shelf" (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta, Judgment, 1985), 33, Para. 33.

همان‌گونه که قبلاً بیان شد امکان ایجاد پهنه مشترک دریایی منتفی بود.

۴- مسائل آتی حل نشده در کنوانسیون آکتائو

پس از تصویب کنوانسیون آکتائو توسط ایران و لازم‌الاجرا شدن آن، بی‌گمان نخستین گام برای تکمیل رژیم حقوقی دریای خزر در پرتو کنوانسیون آکتائو ترسیم خطوط مبدأ مستقیم خواهد بود که به تصریح ماده ۱ کنوانسیون مستلزم انعقاد موافقت‌نامه‌ای جداگانه بین همه دول ساحلی می‌باشد. با توجه به شکل مقعر سواحل ایران و تصریح بند سوم از بخش مربوط به تعریف خطوط مبدأ مستقیم مبنی بر اینکه چنانچه شکل ساحل، یک کشور ساحلی را در تعیین آب‌های داخلی‌اش آشکارا در وضعیت نامساعدی قرار دهد، این وضعیت هنگام ترسیم خط مبدأ مستقیم به منظور دستیابی به تفاهم میان تمامی طرف‌ها مدنظر قرار خواهد گرفت، به نظر می‌رسد که انتظار ایران آن است که در محدوده منتهی به خط فرضی آستارا - حسینقلی، مجموعه‌ای از خطوط به‌عنوان اجزای تشکیل‌دهنده خط مبدأ مستقیم در نظر گرفته شود. اعلامیه تفسیری ایران در این خصوص بیان می‌دارد که هدف از نگارش بند سوم از بخش مربوط به تعریف خطوط مبدأ مستقیم، مد نظر قرار دادن و توجه به وضعیت ویژه سواحل ایران بوده است.

درهرحال، پس از رسمیت یافتن و ترسیم خطوط مبدأ مستقیم و عادی، در خصوص آب‌های سطحی گام بعدی در ناحیه جنوبی دریای خزر تحدید حدود دریایی میان ایران، ترکمنستان، و آذربایجان تا محدوده ۲۵ مایلی نسبت به خطوط مبدأ می‌باشد که این امر ممکن است یا در قالب قراردادهای دوجانبه تحدید حدود و یا از طریق ارجاع به مراجع قضایی یا داوری بین‌المللی صورت پذیرد. در این خصوص، لازم به یادآوری است که به دلیل اعمال ملاحظات متفاوت در ترسیم خطوط تحدید حدود آب‌های سطحی و بستر دریا، خط تحدید حدود آب‌های سطحی حتی در محدوده ۲۵ مایلی لزوماً منطبق بر خط تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا نخواهد بود. هرچند همانند قضیه تحدید حدود خلیج مین، این امکان وجود دارد که کشورهای ذی‌ربط ضمن ارجاع تحدید حدود مناطق دریایی به دیوان بین‌المللی دادگستری، از دیوان خواستار ترسیم خطی واحد برای تحدید حدود بستر دریا و آب‌های سطحی گردند.^{۲۵}

در خصوص تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا در ناحیه جنوبی، یک نکته مرتبط آن است که تا زمان ترسیم خط تحدید حدود میان آذربایجان و ترکمنستان که دارای سواحل مقابل می‌باشند، مختصات دقیق جغرافیایی نقطه تلاقی سه‌گانه در ناحیه جنوبی دریای خزر مشخص نخواهد شد. به رغم ترسیم خط تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا میان ترکمنستان و قزاقستان به موجب قرارداد مورخ ۷ نوامبر ۲۰۱۴، به دلیل اختلاف نظر ترکمنستان و آذربایجان در خصوص میزان تأثیر جزایر واقع در ساحل آذربایجان و همچنین وجود منابع نفتی در مجاورت خطوط فرضی تحدید حدود، مذاکرات دو کشور تاکنون منجر به نتیجه‌ای نشده است. درهرصورت، چنانکه گذشت در تحدید

25. ICJ Reports, op.cit., 345, Para. 243.

حدود مناطق دریایی و به‌ویژه بستر و زیر بستر دریا میان ایران، ترکمنستان و آذربایجان، اصل حقوقی «خشکی بر دریا مسلط است» به‌نحوی که در آرای متعدد دیوان بین‌المللی دادگستری تبیین شده است کاملاً مرتبط خواهد بود. مواد ۷، ۸، و ۹ کنوانسیون آکتائو در خصوص تعیین حدود آب‌های داخلی و سرزمینی، مناطق ماهیگیری، و بستر و زیر بستر دریا، لزوم در نظر گرفتن اصول و موازین عموماً شناخته شده حقوق بین‌الملل را متذکر شده‌اند. همان‌گونه که قبلاً بیان شد، دیوان بین‌المللی دادگستری در قضایای فلات قاره دریای شمال در تبیین اصل خشکی بر دریا مسلط است اظهار داشت که: «زمین [خشکی] منبع حقوقی قدرتی است که دولت می‌تواند بر توسعه سرزمینی به سوی دریا اعمال کند.»^{۲۶}

در این قضیه همان‌گونه که در نقشه‌های منضم به لوایح آلمان مشخص شده بود، به دلیل شکل مقعر سواحل آلمان در برابر شکل محدب سواحل دانمارک و هلند، اعمال دقیق اصل خط منصف به این نتیجه می‌انجامید که محدوده فلات قاره سهم آلمان دو پنجم سهم دو کشور مجاور دیگر باشد. در ابتدای رأی دیوان اعلام نمود که ماده ۶ کنوانسیون ۱۹۵۸ ژنو در خصوص فلات قاره که مشعر بر اعمال قاعده خط متساوی‌الفاصله برای تعیین حدود فلات قاره می‌باشد جزئی از حقوق بین‌الملل عرفی نبوده و از این رو نسبت به آلمان که کنوانسیون مزبور را تصویب نکرده قابل اعمال نمی‌باشد. دیوان سپس با عنایت به این امر که از آن خواسته نشده که عمل تعیین حدود را انجام دهد و وظیفه آن صرفاً ارائه اصول راهنما به طرفین اختلاف در خصوص روش انجام تعیین حدود می‌باشد، مهم‌ترین ملاحظه مرتبط را در انجام مذاکرات مرتبط با تعیین حدود، مطابقت نتیجه نهایی با اصول منصفانه دانست. به تعبیر دقیق‌تر، دیوان با عنایت به این امر که به دلیل شکل مقعر یا مخروطی سواحل جمهوری فدرال آلمان در مقایسه با سواحل دانمارک و هلند، اعمال قاعده خط منصف یا میانی یا خط متساوی‌الفاصله، برای تعیین حدود فلات قاره میان کشورهای مزبور منتهی به کاهش شدید سهم آلمان به نحوی غیرمنصفانه خواهد شد، خاطر نشان ساخت که برای نیل به یک نتیجه عادلانه لازم است سایر عوامل مرتبط در نظر گرفته شوند. به‌ویژه، دیوان متذکر گردید که باید تناسبی معقول میان طول ساحل هر کشور و سهم اختصاص یافته به آن از فلات قاره وجود داشته باشد.^{۲۷} همچنین دیوان توجه به هرگونه شرایط ویژه و منابع طبیعی کشف شده را در روند تعیین حدود ضروری دانست.^{۲۸}

بنابراین، در روند مذاکرات احتمالی مرتبط با تعیین حدود بستر و زیر بستر دریای خزر در ناحیه جنوبی، هم به اعتبار تأکید دیوان در رأی فلات قاره دریای شمال بر لزوم وجود تناسبی معقول میان طول ساحل هر کشور و سهم اختصاص یافته به آن برای تضمین منصفانه بودن نتیجه که خود منعکس‌کننده اصل «خشکی بر دریا مسلط است» می‌باشد و هم به اعتبار لزوم در نظر گرفتن شرایط ویژه سواحل و منابع طبیعی کشف شده در جهت تحقق هدف مزبور، عناصر احصا شده توسط دیوان

26. ICJ Reports, "North Sea Continental Shelf Cases", (Germany v. Denmark, 1969), 51, Para. 96.

27. Ibid., 52, Para. 98.

28. Ibid., 54, Para. 101.

از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. به‌ویژه، نتیجه محور بودن روش تحدید حدود و لزوم مطابقت نتیجه روند تحدید حدود با اصول منصفانه که در رأی فلات قاره دریای شمال تبیین و در رویه قضایی آتی به شرحی که گذشت تثبیت شد، باید به‌عنوان اصل بنیادین در روند مذاکرات تحدید حدود بستر و زیر بستر دریای خزر در ناحیه جنوبی مورد توجه قرار گیرد. در همین ارتباط، برخی از نویسندگان متذکر شده‌اند که «وضعیت جغرافیایی و شکل سواحل ترکمنستان، ایران، و آذربایجان در بخش جنوبی دریای خزر با وضعیت دانمارک، آلمان و هلند در دریای شمال قابل مقایسه است.»^{۳۹} در این زمینه، شایان ذکر است که برخی از نویسندگان با تهیه جدولی به مقایسه میان طول سواحل پنج کشور ساحلی و حصه اختصاص یافته به آنها به موجب قراردادهای سه‌گانه تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا (ناحیه شمالی دریای خزر) یا بر اساس خط متساوی‌الفاصله (ناحیه جنوبی دریای خزر) پرداخته‌اند که می‌تواند از حیث ارائه یک تصویر کلی از دامنه نوسان حصه‌های اختصاصی در روند مذاکرات آتی تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا در ناحیه جنوبی دریای خزر مفید باشد.^{۴۰}

	Length of Coastline	Area of Caspian Sea Attributed by Negotiated Seabed Boundaries and Unmodified Equidistant Lines in southern Caspian Sea
Azerbaijan	15.2%	19.8%
Iran	18.7%	14.7%
Kazakhstan	30.8%	28.4%
Russia	18.5%	18.1%
Turkmenistan	16.8%	19.0%

همچنین، نباید از نظر دور داشت که در صورتی که بنا بر تحدید حدود بستر و زیر بستر دریا از طریق انعقاد قراردادهای تحدید حدود باشد، قراردادهای مزبور علاوه بر تعیین مختصات جغرافیایی نقاط تشکیل دهنده خطوط تحدید حدود، ممکن است حاوی مقرراتی ناظر بر مشخص کردن منابع نفتی مشترک و ترتیبات مربوط به بهره‌برداری مشترک از آنها باشند. به‌عنوان نمونه، چنین امری در قرارداد تحدید حدود منعقد شده میان روسیه و قزاقستان پیش‌بینی شده است و مواد ۳ الی ۶ پروتکل الحاقی سال ۲۰۰۲ ناظر بر این امر می‌باشند.

همچنین، این امکان وجود دارد که حتی قبل از به نتیجه رسیدن روند تحدید حدود بستر و زیر بستر، کشورهای دارای سواحل مجاور یا مقابل با انعقاد قراردادهایی نسبت به توسعه و بهره‌برداری مشترک از منابعی که به طور اجمالی در منطقه مرزی قرار دارند اقدام نمایند. در چنین صورتی، ترتیبات قراردادی مذکور در تدوین قرارداد تحدید حدود متعاقب مورد لحاظ قرار خواهند گرفت.

۳۹. مهرداد ناظمی، «دریای خزر و حقوق بین‌الملل: گزینه‌های متفاوت با توجه به آرای دیوان بین‌المللی دادگستری»، *مجله حقوقی* ۲۶-۲۷ (۱۳۸۱-۱۳۸۰)، ۳۹۶.

30. Roach and Smith, op.cit., 3537-3549, and 4013-4056.

شایان ذکر است که پیش از امضای کنوانسیون آکتائو، در جریان سفر رسمی رئیس‌جمهور اسلامی ایران به جمهوری آذربایجان در فروردین ۱۳۹۷، وزرای نفت و انرژی دو کشور یک یادداشت تفاهم در خصوص توسعه مشترک برخی از منابع دریای خزر امضا نمودند.^{۳۱} به‌رغم عدم اشاره به نام میدان نفتی خاصی در یادداشت تفاهم مزبور، با توجه به سابقه امر و به‌ویژه به دلیل سابقه اخطار ایران به کشتی اکتشافی شرکت بریتیش پترولیوم^{۳۲} در محدوده مرتبط با میدان نفتی البرز در جولای ۲۰۰۱ و همچنین اشاره به «فعالیت‌های غیرقانونی جمهوری آذربایجان در میدان نفتی البرز» در نامه اعتراض ایران^{۳۳}، از همان زمان امضای یادداشت تفاهم به نظر می‌رسید همین بخش موضوع تمرکز ویژه عملیات بهره‌برداری مشترک خواهد بود.^{۳۴} در نامه اعتراض ایران قید شده بود که هرگونه فعالیت مربوط به اکتشاف و بهره‌برداری در میدان نفتی البرز مستلزم کسب اجازه از دولت ایران خواهد بود و به دلیل همین اختلاف نظر میان دو کشور، از آن زمان هیچ‌گونه فعالیتی در حوزه مرتبط با میدان نفتی البرز انجام نشده است. در هر حال، در پی امضای یادداشت تفاهم میان رؤسای جمهوری ایران و آذربایجان، معاون امور بین‌الملل و بازرگانی وزیر نفت جمهوری اسلامی ایران در مصاحبه با شبکه اطلاع‌رسانی نفت و انرژی (شانا) در دی ماه ۱۴۰۰ تصریح کرد که موضوع مذاکرات جاری میان ایران و جمهوری آذربایجان، ایجاد ترتیبات قراردادی برای بهره‌برداری مشترک از میدان نفتی البرز است.^{۳۵}

نتیجه‌گیری

مشارکت در تدوین کنوانسیون آکتائو به‌عنوان یک رژیم حقوقی جدید و فراگیر، و به‌ویژه امضای آن توسط دولت جمهوری اسلامی ایران، اقدامی واقع‌بینانه از حیث حقوق و روابط بین‌المللی در پاسخگویی به مسائل جدید خزر است.

کنوانسیون آکتائو در قسمت‌هایی از اصول و مفاهیم حقوق بین‌الملل دریاها برای تنظیم رژیم حقوقی دریای خزر استفاده نموده است ولی در عین حال نوآوری‌ها و ویژگی‌های خاص خود را در قسمت‌های دیگر دارد. این امر موجب گردیده تا در بررسی رژیم حقوقی دریای خزر از یک سو با موارد وجوه اشتراک و اقتباس از مفاهیم و اصول حقوق دریاها، آزاد، مانند مفهوم آب‌های سرزمینی، منطقه ماهیگیری و خط مبدأ مواجه باشیم و از سوی دیگر با ویژگی‌های خاص کنوانسیون مانند رژیم دوگانه ناظر بر آب‌های سطحی و بستر دریا و همچنین تقسیم بستر دریا. در عین حال، مسائل

31. The Memorandum of Understanding on Joint Development of Relevant Blocks in the Caspian Sea between the Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Petroleum of the Islamic Republic of Iran, dated 28 March 2018, <https://president.az/en/articles/view/27611>.

32. British Petroleum Company (BP)

33. UN Document A/56/304, 17 August 2001, Annex to the Letter dated 16 August 2001 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General.

34. The Alborz/Araz-Alov-Sharg Block.

35. "Iran Activating Energy Diplomacy", Accessed 14 February 2022, accessed 3 March 2022, <https://en.shana.ir/new/453443/>.

آتی و حل نشده در کنوانسیون آکتائو قابل توجه‌اند و از جمله با توجه به موکول نمودن روش ترسیم خط مبدأ مستقیم به توافق همه طرف‌ها، پتانسیل اختلاف نظر بین برخی از دولت‌های ساحلی هنوز هم وجود دارد.

شایان توجه است که در اعلامیه تفسیری وزیر خارجه وقت ایران که هم‌زمان با امضای کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر توسط سران پنج کشور ساحلی این دریا با ارسال نامه‌ای رسمی به همتایان روسی، قزاقستانی، آذربایجانی و ترکمنستانی خود صادر نمود^{۳۶}، گفته شده است که «جمهوری اسلامی ایران مقررات و مفاد مربوطه قرارداد ۱۹۲۱ میان ایران و جمهوری سوسیالیست فدراتیو روسیه و همچنین قرارداد ۱۹۴۰ بازرگانی و بحریمایی میان ایران و اتحاد جماهیر سوسیالیست شوروی را یادآوری و خاطر نشان می‌سازد.» روشن نیست که در اقدام به یادآوری معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰، این اعلامیه در مقام یادآوری و به یک معنی، «تحفظ» نسبت به چه مسائل و موارد مشخصی است. می‌توان گفت که با امضای کنوانسیون آکتائو توسط ایران و امضا و تصویب آن توسط چهار دولت ساحلی دیگر و همچنین انعقاد موافقت‌نامه‌های تقسیم مناطق ملی توسط اکثر چهار دولت مذکور، از جمله در بستر دریا، شمای کلی رژیم حقوقی دریایی کنوانسیون آکتائو تا حدی عینیت یافته و عملاً از جهاتی غیرقابل بازگشت است. از سوی دیگر، با توجه به امضای کنوانسیون آکتائو توسط ایران و الزاماتی که تا زمان تصویب آن تحت ماده ۱۸ کنوانسیون ۱۹۶۹ وین (یا حکم عرفی معادل آن) دولت امضاکننده معاهده در حقوق بین‌الملل دارد، مبنی بر اینکه تا زمان تصویب از اعمالی که موضوع و هدف معاهده را تضعیف کند، خودداری نماید، سؤالی که مطرح می‌شود این است آیا یادآوری و استناد به معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰، تعارضی با امضای کنوانسیون آکتائو دارد؟ به بیان دیگر با توجه به اینکه کنوانسیون آکتائو در واقع جایگزین هرگونه رژیم حقوقی است که بر فرض می‌توانست قبل از آن وجود داشته باشد، آیا طرح حاکمیت دو رژیم حقوقی، یعنی رژیم حقوقی قدیم و رژیم حقوقی جدید، تناقضی با همدیگر ندارند؟ از سوی دیگر، آیا این «تحفظ» به معنی این است که در آینده نزدیک نباید انتظار تصویب کنوانسیون آکتائو را از سوی دولت جمهوری اسلامی ایران داشت؟ بالاخره، آیا دولت ایران به فوریت در مقام مطالبه و اختصاص مناطق ملی آب‌های سرزمینی ۱۵ مایلی و ماهیگیری ۱۰ مایلی ورای آب‌های سرزمینی خود هست یا اینکه به دلیل اعتقاد به حکومت معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰، در حال حاضر تمایلی به استفاده از مزایا و مناطق اختصاصی کنوانسیون آکتائو ندارد؟

36. "Iran's Interpretive Declaration", Accessed 1 March 2022, <https://www.president.ir/fa/105628>, <http://cila.ir>

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- پورشیخیان، علیرضا. «رژیم حقوقی دریای خزر: مشاع، تقسیم یا استمرار همکاری‌های چندجانبه». چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی) ۱۵ (۱۳۹۰): ۱۵-۳۴.
- ناظمی، مهرداد. «دریای خزر و حقوق بین‌الملل: گزینه‌های متفاوت با توجه به آرای دیوان بین‌المللی دادگستری». مجله حقوقی ۲۶-۲۷ (۱۳۸۱-۱۳۸۰): ۱۴۷-۳۴۸.

ب) منابع خارجی

- Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Demarcation of the Seabed in the Northern Caspian Sea for the Purpose of Exercising Sovereign Rights to the Use of Subsoil Resources, Moscow, dated 6 July 1998.
- Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic on Delimitation of the Caspian Seabed between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic, Moscow, 29 November 2001.
- Agreement between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation on Delimitation of Adjacent Areas of the Caspian Seabed, Moscow, dated 23 September 2002.
- Agreement between the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan, and the Russian Federation Concerning the Trijunction Point of the Lines of Delimitation of Adjacent Sectors of the Caspian Seabed, 14 May 2003.
- Gramola, Mariangela, "State Succession and the Delimitation of the Caspian Sea" in *Italian Yearbook of International Law*, XIV, 237-272. The Netherlands: Brill Nijhoff, 2004.
- I.C.J. Reports, "Continental Shelf Delimitation" (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta), 1985.
- I.C.J. Reports, "Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area" (Canada v. United States of America), 1984.
- I.C.J. Reports, "North Sea Continental Shelf Cases" (Germany v. Denmark), 1969.
- Janusz-Pawletta, Barbara. *The Legal Status of the Caspian Sea: Current Challenges and Prospects for Future Development*. Berlin-Heidelberg: Springer, 2015.
- Protocol to the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Demarcation of the Seabed in the Northern Caspian Sea for the Purpose of Exercising Sovereign Rights to the Use of Subsoil Resources of July 6, 1998, Moscow, May 13, 2002.
- Protocol to the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic on Delimitation of the Caspian Seabed between the Republic of Kazakhstan and the Azerbaijani Republic, Baku, February 27, 2003.
- Roach, Ashley and Smith, Robert. "Region XI: Caspian Seabed Boundaries" in *International Maritime Boundaries*. eds. David A. Colson and Robert W. Smith, 3537-4056. The Netherlands: Brill Nijhoff, 2005.

- The Memorandum of Understanding on Joint Development of Relevant Blocks in the Caspian Sea between the Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Petroleum of the Islamic Republic of Iran, dated 28 March 2018, <https://president.az/en/articles/view/27611>.

- UN Document A/51/529, 21 October 1996, Letter dated 18 October 1996 from the Permanent Representatives of Azerbaijan Kazakhstan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

- UN Document A/52/324, 8 September 1997, Position of the Islamic Republic of Iran concerning the legal regime of the Caspian Sea.

- UN Document A/52/93, 17 March 1997, Letter dated 14 March 1997 from the Permanent Representatives of Kazakhstan and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

- UN Document A/52/325, 8 September 1997, Letter dated 3 September 1997 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General.

- UN Document A/52/588, 25 November 1997, Letter dated 11 November 1997 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Declaration expressing the position of the Islamic Republic of Iran on the exploitation of the resources of the Caspian Sea.

- UN Document A/52/913, 21 May 1998, Letter dated 20 May 1998 from the Chargé d'Affaires of the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Statement of the Foreign Ministry of the Islamic Republic of Iran on the results of the Kazakhstan-Russian consultations reflected in the statement dated 13 February 1998 of the Kazakhstan Foreign Ministry.

- UN Document A/53/453, 2 October 1998, Letter dated 30 September 1998 from the Permanent Representatives of the Islamic Republic of Iran and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Joint statement of 8 July 1998 by the President of the Islamic Republic of Iran and the President of Turkmenistan.

- UN Document A/52/1011, 10 August 1998, Letter dated 6 August 1998 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, Annex, Statement of the Foreign Ministry of the Islamic Republic of Iran on the Agreement signed on 6 July 1998 by the President of the Russian Federation and the President of the Republic of Kazakhstan regarding the legal status of the Caspian Sea.

- UN Document A/56/927, 18 April 2002, Letter dated 15 April 2002 from the Permanent Representatives of Azerbaijan and Kazakhstan to the United Nations addressed to the Secretary-General.

- UN Document A/56/304, 17 August 2001, Annex to the Letter dated 16 August 2001 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed

to the Secretary-General.

- United States Department of State, Bureau of Oceans and International Environmental and Scientific Affairs, Limits in the Seas, No. 114, March 16, 1994, Iran's Maritime Claims.

ج) وبسایت‌ها

- "Iran Activating Energy Diplomacy", Accessed 14 February 2022, accessed 3 March 2022, <https://en.shana.ir.new/453443/>.

- "Iran's Interpretive Declaration", Accessed 1 March 2022, <https://www.president.ir/fa/105628>, <http://cila.ir>

This Page Intentionally Left Blank